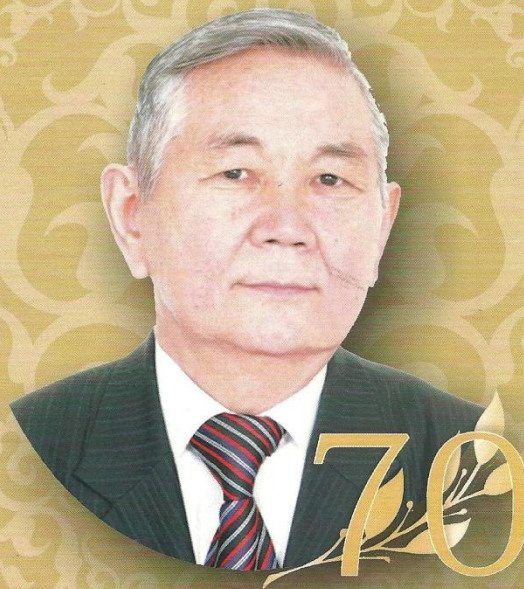

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

**ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЪ-ФАРАБИ
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY**

**«Жұмат Тілепов және қазақ
әдебиеті тарихының келелі мәселелері»
атты республикалық ғылыми-теориялық конференция
материалдарының жинағы
11 сәуір, 2014 жыл**

**Proceedings
to the republican theoretical conference
«Zhumat Tlepov and Topical issues of
Kazakh Literature»
11 April, 2014**

**СБОРНИК
республиканской научно-теоретической конференции
«Жумат Тлепов и актуальные проблемы
истории казахской литературы»
11 апреля, 2014 год**

кейбір жайды анықтай түсетін фактілерді келтіріп отырады. Шөженің соқырлығы, Жанақтың жарлылығы, Түбектің аурушандығы сияқты міндерінің болғандығы айтыстарында қарсыласын тұқырту үшін айтылғандығы келтіріледі.

Жұмат Тілепов 2010 жылы «Үш қиян» баспасынан «Таным мен тағлым», «Ел мүддесі – ерлер еншісі» атты екі ғылыми еңбегін жариялапты. Ондағы зерттеу мақалаларын саралап қарасақ, көне дәуірден келе жатқан сөз өнерінің жауһар асылдарын саралап, салмақтап беру ғалымның басты мақсатына айналғанын аңғарамыз. Бұл сөзімізге, «Мың жарым жыл жасаған жауһар жыр», «Ерлік жыры – елдіктің ескерткіші», «Халықпен ғұмырлас рухани мұра» т.б. мақалалары дәлел. Мұнда сан ғасырлар бойы халықпен ғұмырлас, рухтас болып келе жатқан, өмірлік тәжірибесінің айнасына айналған мақал-мәтелдер, әр қилы кезең оқиғаларының сұлабасы айшықталған ерлік жырлар мен ғашықтық дастандар жайы да сөз етіледі. Адамзат баласының игілігіне қызмет ететін кез келген рухани мұраға құлықтылық бар жерде сол мұраны өмірге әкелушілер мен оны иеленушілердің арасында байланыс үзілмейтіндігін айта келе, ғалым: «...бүтін бір халықтың тұтас ел болып өмір сүру жолына бағыт-бағдар беретін. Әріден алғанда күллі адам баласының жер бетінде ұжданды тірлік иесі болып өмір жол сілтейтін ғибадаттылық қағидасы жинақталған» (2, 36-37 бет), – деп рухани мұраның өміршеңдігін көрсетеді.

Әдебиеттің тарихылығы мәселесі – әдебиеттанудың маңызды бір саласы іспетті. Ел тарихымен сабақтас болғандықтан тарихылықты сөз ету әр дәуірдегі елдің өмірін, халық боп қалыптасуын зерттеумен теңдес. Осындай күрделі де жауапты тақырып тұңғышына тереңдеп, бойлап барып еліміздің елдігін, рухани мұрасын танытуда ғалым Ж.Тілеповтің көп еңбектенгені аян. Кандидаттық диссертациясын «XVIII-XIX ғасырлардағы қазақ әдебиетінің тарихылық мәселелері» деп, ал докторлық диссертациясын «XIX-XX ғасырлардағы қазақ әдебиетінің тарихылығы» деп алуы ғалым зерттеуінің қарымын көрсетеді. Ғалым ізденісіне айналған жеті ғасырлық поэзия, оның өкілдерінің даралық сипатын өмірлік деректермен аша түсу сияқты мәселелер жеке дара ғалымның емес, тұтас ұжымның атқаратын ісі. Осындай салмақты жүкті сүрінбей көтеру толағай ғалымның ғана қолынан келсе керек.

Пайдаланған әдебиеттер:

- 1.Тілепов Ж. Таным мен тағлым. – Алматы: «Үш қиян», 2010. – 317 бет
- 2.Тілепов Ж. Ел мүддесі – ерлер еншісі. – Алматы: «Үш қиян», 2010. – 352 бет

А. АСҚАРОВА,

*әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
қазақ әдебиетінің тарихы және теориясы
кафедрасының доценті, ф.ғ.к.*

ЖЫРАУЛАР МҰРАСЫНЫҢ ЗЕРГЕРІ

Қазақ әдебиетінің қазыналы бастауларының бір арнасы – жыраулар поэзиясы. Сарқылмас қазына іспеттес жыраулар мұрасы осы кезге дейін жинақталып, тиісінше зерттеліп келеді. Арысы Мәшһүр Жүсіп Көпеев, Мұхамед Салық Бабажанов, Шоқан Уәлихановтардан тартып, берісі Бейсенбай Кенжебаев, Мұхтар Мағауин, Ракманқұл Бердібаев, Х. Сүйіншәлиев сынды әйгілі зерттеушілердің зерделі ізденістеріне арқау болған жыраулар поэзиясы бүгінде біршама игеріліп, ел игілігіне айналды десек, артық айтқандық емес. Қазақ хандығы дәуірінде салтанат құрған жыраулардың саф алтындай жырлары «Бес ғасыр жырлайды», «Ғасырлар мұрасы», т.б. секілді еңбектерде жинақталып беріліп, көпшілік кәдесіне ұсынылған. Рухани мұраны мұралану, оны ұғынып игеру, зерттеп-зерделеу өткен ғасырдың алпысыншы жылдары қазақ әдебиетінің әйгілі білгірі, ғұлама ғалым Бейсенбай Кенжебаевтың тікелей бастамасымен, табанды ыждағатымен қолға алынғаны белгілі. Соның арқасында қазақ әдебиетінің тарихы тереңдеп, жыраулар

поэзиясынан да әріге бойлап, тамырды тас кітаптардан тартатын деңгейге жеттік. Сіресең сөз бұзылып, қазақ руханиятының байырғы дәуірлері туралы әңгіме қозғап, зерттеулер жүргізуге жол ашылды. Бұл үрдіс, әсіресе, тоқсаныншы жылдардан кейін ерекше қарқын алды. Осынау баға жетпес бағзы мұраны зерттеушілердің бел ортасында белгілі әдебиеттанушы ғалым Жұмат Тілеповтің есімі ерекшеленіп көрінеді. Ол ұзақ жылғы зерттеулерінің нәтижесінде 1987 жылы «XVIII -XIX ғасырлардағы қазақ поэзиясының тарихилық мәселелері» деген тақырыпта кандидаттық, 1997 жылы «XIV-XX ғасыр басындағы қазақ поэзиясының тарихилығы» атты тақырыпта докторлық диссертация қорғаған. Яғни, қазақ әдебиетінің алты ғасырлық шежіресін сана сүзгісінен өткізіп, зерттеп-зерделеп, толымды дүние тындырған.

Әдебиеттануға «Әдебиет – адамтану ғылымы болса, сол әдебиетте көрініс бермей тұрмайтын тарихилық мәселесі – белгілі бір халықтың рухани есею-ержету жолын көрсетіп, әдебиетінде бейнеленген тарихи тұлғалары – сол қауымның жалпы азаматтық тарихын тереңірек тани түсінуге де қолғабыс жасамақ. Ал, әдебиетте өмір кешетін кейіпкер, мейлі ол тарихи тұлға болсын, мейлі өз заманының көркемдік талап-талғамымен өмірге келген әдеби қаһарман болсын, оның қалай болғанда да белгілі бір уақыт пен кеңістік аясында өмір сүретіні мәлім», - деген ұстаныммен келген профессор Жұмат Тілепов жыраулар шығармаларындағы көркем шындық пен тарихи шындықтың арасын майдан қыл суырғандай етіп пәзік айыра білген. Оны нақты заттай, тарихи айғақтар арқылы дәйектеп, ғылыми дәлелдеп берген.

Қазақ халқының тарихы, мәдениеті мен дәстүрі сақталған жыраулық поэзия өзінің көркемдік ізденістері мен өмірдің шындық көріністерін бейнелеуде біршама жетістіктерге қол жеткізгенін мәлдіретіп көрсетіп береді. Жыраулар негізін қалаған толғау жанры жеке жанр ретінде қалыптасумен қатар, ең алдымен әлеуметтік-қоғамдық өмірді, сондағы әр алуан адамдар қатынастарын сараптап, ертеңгі болашақ туралы ой түйген. Мұның бәрі дерлік ақыл-нақыл, насихаттық сипаты арқылы көрініп, әдебиетіміздегі дидактикалық мазмұнды жырлардың сапасын арттырды. Осындай дәстүрі зор рухани қазынамыздың берер мағлұматы мол. Жыраулық поэзияда тәрбиелік мәні бар оқиғалар мен тарихи мәліметтердің мол қоры сақталған. Жыраулық поэзия XIV-XVIII ғасырлардағы өмір сүрген қазақ халқының қалыптасып, ел болудағы, ұлт болудағы күрес жолдарының шежіресі. Сол кезеңдегі жыраулар мен ақындардың поэзиясы - тарихи ескерткіш. Поэзиядан тарихи мағлұматпен қатар, халықтың болмыс-бітімін, салт-дәстүр, мінез, ұлттық сипат сияқты құндылықтарды тани аламыз. XV-XVIII ғасырлардағы жыраулар елдік, ерлік, өмір дін, заман хақында толғанған. Сондай-ақ, ақын-жыраулық дәстүр адамгершілік-этикалық көзқарастармен, білім беру мен тәлім-тәрбиенің үлгілерімен жаңғырды. Жыраулар поэзиясы халықтың басынан өткерген тарихи оқиғаларды, оның арман-мұратын, кешірген ауыртпалықтарын жырлаумен ғана бағалы емес, елдің саяси-әлеуметтік тіршілігін, ойсанасын, дүниетанымын көркем бейнелі тілмен бере білуімен де бағалы.

Жыраулар поэзиясының өзекті тақырыбы – туған елі, оған деген сүйіспеншілігі, елдің бірлігі, бүтіндігі болуы тегін емес. Халқына жайлы қоныс, ырысты жер іздеген Асан қайғының: "Желмая мініп жер шалсам, тапқан жерге ел көшер" – деген ақылгөй сөзі – сол елінің қамын ойлаған жүрек сөзі. Сол сияқты Қазтуған жырау да "қайран менің Еділім" – деп еңіреп өткен. "Еділдің бойын ел жайлап, шалғынына бие біз байлап" – деп Доспамбет жырау армандаған, "ауылдан топыр үзілмей, ошақтың оты өшпесе, май жемесе қонағым... он кісіге жараса, бір кісіге асқан тамағым", – деп Ақтамберді жырау еліне ырыс, молшылық тілеген, бейбіт, тыныштық өмірді қалаған. Жыраулар поэзиясы еліне деген ыстық сезімге толы. Олар сол еліне жалынды жырларын арнаған, халқын сол елі үшін қызмет етуге үндеген, керек болса, жанын пидә етуге шақырған. Халқы үшін қан майданда шайқасқа түсіп, елін, жерін сыртқы жаудан қорғаған әйгілі халық батырларының ерліктерін жырлаған.

Мысалы, Тәтіқара ақын:

*Бөкейді айт, Сағыр менен Дулаттағы,
Деріпсәлі, Мандайды айт Қыпшақтағы.
Өзге батыр қайтса да бір қайтпайтын
Сары менен Баянды айт Уақтағы.
Ағашта биікті айтсаң қарағайды айт,
Жігіттік, ерлікті айтсаң Бөгембайды айт,
Найзасының ұшына жау мінгізген
Еменәлі Керейде, ер Жабайды айт, –*

деп дәріптеген.

Демек, жыраулар мұрасын сөз ете отырып, тарихқа бармау, ғасырлар елесі арасынан тарихи шындық сілемдерін аршып алуға ұмтылмау мүмкін емес. Ғалым Ж. Тілеповтің жыраулар поэзиясындағы тарихилық мәселесіне баруында да осындай заңдылық жатыр деп болжам жасауға болады.

Ж.Тілеповтің ХІҮ-ХҮІІ ғасырлардағы жыраулар мұрасындағы тарихи шындықты қарастырған ғылыми еңбектерінен қазақ тарихы мен көркем сөз өнерінің тарихи даму жолдары жайлы көптеген қызғылықты деректер ала аламыз. Ғалымның өз мінезіне тән нақтылық, дәлдікті профессордың зерттеу еңбектерінен де көреміз. Ол өз ғылыми байламдары мен тұжырымдарын нақты тарихи деректерге сүйене жеткізуді ұстанған. Қазақ тарихына қатысты отандық ғалымдар еңбектерімен қоса орыс, еуропа ғалымдарының зерттеу еңбектеріне де ден қоя отырып, тарихи салыстырмалық әдістемені орнымен ұтқырлықпен пайдалана білген Жұмат Тілеповтің қазақ әдебиетінің алты ғасырлық тарихи, табиғи даму жолдарын зерделеу арқылы қазақ әдебиеттану ғылымының дамуына қосқан өзіндік үлесі қомақты.

Ғалым Ж.Ж. Тілеповтың ғылыми жетекшілігімен 7 кандидаттық диссертация қорғалған. Ол 10-нан астам ғылыми монография мен оқу құралдарының, 200-ден астам ғылыми мақалалар, 180-нен аса очерктер, әңгімелер мен өлеңдердің, «Ерекше күн», «Таң шапағы» атты прозалық, поэзиялық жинақтардың авторы. Сондай-ақ, ол орыс тілінен қазақ тіліне бірнеше кітаптар тәржімалаған.

Оның қаламынан туған «ХVIII-XIX ғасырлардағы қазақ поэзиясының тарихилығы. Монография» (1994), «Елім деп еңіреген ерлер жыры. Оқу құралы» (1995), «Қазақ халқының хандық дәуір әдебиеті. Оқу құралы» (2013), «Әдебиет және тарих. Монография» (2013) сынды ғылыми еңбектер филология саласының студенттері мен әдебиеттанушы ғалымдардың қолынан түспейтін құнды дүниелерге айналған. Ендеше, нағыз дер шағындағы ғалымның халқына берері әлі де көп деп үміттенеміз.

Ж.Т. ҚОБЛАНОВ,

*Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік
технологиялар және инженеринг
университетінің доценті, ф.ғ.к.;*

А.Н.ОТАРОВА,

*Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар
және инженеринг университетінің доценті, ф.ғ.к.*

ГИБРАТТЫ ҒҰМЫР

Өз білімін еңбекпен шыңдап, талай өмір белестерінен өтіп, саналы өмірін білім мен ғылымға арнап, білім жолында тапқан үлкенді-кішілі жаңалықтарын халықтың игілігіне жұмсап жүрген жандар баршылық. Солардың бірі мен бірегейі өзіміздің жерлесіміз, белгілі ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор, Халықаралық ақпараттандыру академиясының академигі Жұмат Жұмалыұлы ағамыз. Ол 1944 жылы